

UOT 316

Elizə İsmayilova

Bakı Dövlət Universiteti, f.f.d

eliza_ismayilova@yahoo.com

elizaismayilova@bsu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0004-9542-446X>

AZƏRBAYCANDA SOSIAL XİDMƏT TARİXİNƏ QISA BAXIŞ: SOSIAL MÜSTƏVİDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Xülasə

Azərbaycan xalqınının da tarxi soy-kökünə dayanan türk dövlətçilik ənənələri, hümanist bəşəri düşüncələri, milli-mənəvi dəyərləri, xeyriyyəçilik xüsusiyyətləri və bu günümüzdə qədər davam edən xeyrxahlıq, qonaqpərvərlik, yaşlılara hörmət, kiçiklərə qayğı kimi saysız-hesabsız nümunələrimiz vardır. Bu sadalananlar ta qədimdən bu günə kimi hər dövrün öz ictimai-mədəni həyat tərzindən asılı olaraq müxtəlif formada özünü göstərmiş və hər bir xalqın ideoloji görüşlərinə uyğun şəkildə özünü ifadə etmişdir. Müasir sosial xidmət sahəsinə daxil olan müxtəlif sayda sosial xidmət modellərinin yaranması tarixi nə Avropadan, nə də Amerikadan formalaşmış Azərbaycanla gəlməmişdir. Bu xidmət sahəsi hər bir cəmiyyətin tarixi kökünə bağlı olub şəhərləşmə (urbanizasiya), sənayeləşmə, intellektual cəmiyyət, mödərin, post-mödərin cəmiyyət və global gerçəkliyin doğurduğu və digər inkişaflara paralel olaraq ehtiyacların artması ilə, hər bir dövrün tələb və təklif müxtəlifliyindən doğan və sosial xidmətlərin önəminin artmasını qarşıya qoyan faktorlarla bağlıdır. Azərbaycan cəmiyyətində sosial xidmətin əsasında duran ədalət, əmək, əxlaq və rəhimli olmaq kimi məsələlər bizim xalqın mədəniyyətində, düşüncəsində və əməlində tarixən olan bir sosial hadisədir. Xüsusilə, himayəyə möhtac olan istər uşaq, istərsə də yaşlı-ahıl şəxslər tarixən ailələri və ya əqrabaları tərəfindən qorunmuşdur.

Azərbaycan türkləri ümumtürk-müsəlman qanunlarına uyğun islamı qəbul etdiyi dövrdən bu günə kimi qəbul edilmiş qanunları, xeyriyyəçiliyi, nəsil-dən-nəsilə ötürmüşdür. İslam mədəniyyətinə xas olan yardımlaşma, paylaşma anlayışlarını özünə birləşdirən “xüms”, “fitə”, “zəkat” vermə müasir dövrün sosial yardım anlayışının ilkin elementləri, ünüsürləri kimi qəbul edilə bilər. İslamda şəriət qanunları hər bir imkanlı müsəlmanın yoxsul müsəlmana xüms, zəkat, fitrə kimi yardım öhdəliyini müəyyənləşdirmişdir.

Sosial sistemin bir parçası olan insan, müsbət keyfiyyətləri ilə necə iftixar edərsə, bizim də bir millət və dövlət olaraq sosial xidmətlə bağlı tarixi keçmişimizə baxmağımıza bir ehtiyac vardır. Sosial xidmət sahəsiylə bağlı qərbin inkişaf tarixini öyrənmək nə qədər yaxşı nümunə olsa belə, sosial sahəyə tətbiqləri baxımından özkeçmişimizin də öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılmasında o qədər fayda vardır.

Açar sözlər: sosial xidmət, xeyriyyəçilik, vəqf, əxlaq, ədalət, milli dəyər

Giriş

Ölkəmizdə sosial iş və xidmət haqqında ifadələrin müasir mənada bir peşə kimi inkişafı çox yeni olmasına baxmayaraq, ənənəvi olaraq bu xidmət çox dərin tarixi köklərə malikdir. Hər bir xalqın özünəməxsus dərin tarixi, milli-mənəvi dəyərləri olub, vardır və olacaqdır. Azərbaycan xalqınının da tarxi soy-kökünə dayanan türk dövlətçilik ənənələri, hümanist bəşəri düşüncələri, milli-mənəvi dəyərləri, xeyriyyəçilik xüsusiyyətləri və bu günümüzdə qədər davam edən xeyrxahlıq, qonaqpərvərlik, yaşlılara hörmət, kiçiklərə qayğı kimi saysız-hesabsız nümunələrimiz vardır. Bu sadalananlar ta qədimdən bu günə kimi hər dövrün öz ictimai-

mədəni həyat tərzindən asılı olaraq müxtəlif formada özünü göstərmiş və hər bir xalqın ideoloji görüşlərinə uyğun şəkildə özünü ifadə etmişdir. Odur ki, bu gün müasir sosial xidmət sahəsinə daxil olan müxtəlif sayda sosial xidmət modellərinin yaranması tarixi nə Avropadan, nə də Amerikadan formalaşmış Azərbaycan gəlməmişdir, o cümlədən digər ölkələrə. Türk kökenli xalq olaraq bizim tarixi yaşam tərimizi ictimai-ədəbi düşüncə şəklində ifadə edən və bizə gəlib çatan qaynaqlarda Azərbaycan xalqının ta qədim dövrlərdən bu günə kimi bəşəriyyətə humanist yanaşma tərz, haqq-ədalət sevmə, əxlaqi dəyərlərini uca tutan çox sayda ədəbi-mədəni nümunələrimiz vardır ki, onlar müasir dövrün insan rifahına təsir edən istər mənəvi, istərsə də əməli-maddi amil kimi insanların qarşılıqlı sosial münasibətlərinə təsir etmiş və formalaşdırmışdır. Sosial xidmətlər- sosial münasibət forması olub, həm də bir milli münasibət hadisəsi kimi bizim xalqda ta qədim dövrlərdən günümüzədək gəlib çıxan xas xüsusiyyətdir. Bu xas xüsusiyyətlərdən bir neçəsini qeyd edə bilərik ki, bunlardan biri qonaqpərvərlikdir ki, ehtiyacı olana təmənnaş yer-yataq verməklə öz evinin ən əziz adamı kimi acın qarnını doyurmaqla xeyir əməl etmək, qayğı göstərmək, ehtiyacı qarşılamaq kimi müasir dövrün sosial xidmətin ilkin elementləri olaraq qəbul edilir.

Ədəbi və yazılı (tarixi) nümunələrimizdə sosial xidmət

Hələ XII əsrdə dahi mütəfəkkir şair, filosof Seyx Nizami Gəncəvi deyirdi:

Yaxşılıq etməsən əgər insana

Böyüklük şərəfi verilməz sana

Həmçinin saysız-hesabsız bəşəri və humanist düşüncələri ilə dünya poeziyasına töhvələr verən şairin “Sirlər Xəzinəsi” poemasının əsas süjet xəttində dövrün ictimai-siyasi, sosial və əxlaqi məsələlərin tutduğunu görürük. “F.Qasımzadə “Sirlər Xəzinəsi” nin ayrı-ayrı məqalələrində qoyulmuş mövzu və ideyaları əsasən ədalət, əmək və əxlaq kimi üç istiqamətdə qruplaşdırıb təhlil etməyin mümkün olduğunu qeyd edir” [1]. Bu gün beynəlxalq səviyyəli sosial xidmət və iş nəzəriyyələrində və eləcə də sosial işin etik prinsiplərinin ilkin dəyəri kimi məhz bu üç - ədalət, əmək-məşğulluq və əxlaq-ləyaqət istiqamətlərini görürük. Azərbaycan xalqının fikir-tarixində var olan və sosial münasibətləri formalaşdıran bu əsaslar ta qədim dövrdən bu günə kimi müxtəlif formada özünü büruzə vermişdir. Rus şərqşünas alimi Yevqeni Bertels “Sirlər xəzinəsi” nin mövzusunda danışarkən əsərin əsasında şairin ədalət və əmək haqqında fikirləri, verilən sözün üstündə durmaq, rəhmli olmaq, həqiqi dostluq kimi əxlaqi məsələlərin durduğunu göstərmişdir” [2]. Bu onu göstərir ki, **sosial xidmətin əsasında duran ədalət, əmək, əxlaq və rəhmli olmaq kimi məsələlər bizim xalqın mədəniyyətində, düşüncəsində və əməlinə tarixən olan bir sosial hadisədir.** Xüsusilə, himayəyə möhtac olan istər uşaq, istərsə də yaşlı-ahıl şəxslər tarixən ailələri və ya əqrabaları tərəfindən qorunmuşdur. Uşaqlar, yaşlılar, kimsəsizlər vəhşətə, zülmə və qayğısızlığa tərk edilməmişlər. Ədəbi nümunələr kimi tarixin daş yaddaşında yaşayıb günümüze gəlib çıxan tikili abidələr, günbəzli-məqbərələr, karvansaralar bir çox tədqiqatçılar tərəfindən həmin məkanlarda dövrün həyat tərzinə uyğun formada ilkin sosial xidmətin nümunələri kimi qiymətləndirilmişdir. Dünya mədəni irs nümunələrini qorunduğu UNESCO tərəfindən açıqlanan Rəba Rəşidinin vəqf məktubu özündən sonra yaradılmış vəqflər üçün ən yaxı nümunə kimi bu gün də öz əhəmiyyətini qorumaqdadır. Vəqf – sözü ərəb mənşəli olub XII-XVII əsrlərdə müsəlman ölkələrində geniş yayılmış, dini və ya xeyriyyə məqsədiylə dövlətin və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən bağışlanmış daşınan və daşınmaz əmlak hesabına fəaliyyət göstərən qurumdur [3]. Rəba Rəşidin Vəqf məktubu e.ə. VIII əsrin əvvəllərində Xoca Rəşidəddin Fədlullah Həmədani tərəfindən yazıldığı qeyd olunur. Xoca Rəşidəddin Fədlullah Həmədani Qazan xan İlhaninin dövründə vəzirlik məqamına çatmışdır. “Rəba Rəşidi” adlı böyük vəqf yaratmışdır ki, bu vəqfə Dar Əl-Ayitam məscidinin kitabxanası, Garmabeh Qonaq Evi, xəstəxana, kimsəsiz uşaqlar üçün ev, lisey, emalatxanalar, ali elm ocaqları və.s daxil idi.

Bu qədər böyük vəqfin idarə olunması üçün çoxlu sayda o öz şəxsi mülk və əmlaklarından istifadə edirdi. Bu vəqf fəaliyyəti o qədər geniş olub ki, Azərbaycanda, hətta İraq, Əfqanıstan, Suriyada, Gürcüstan əyalətlərində də fəaliyyət göstərirdi və bu xeyriyyə əməli o dövrün mədəni vəziyyətinin inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Bu vəqf məktubunun əsl xəbərləri dərisinə yazılmış 382 vərəqdən ibarət olmaqla hazırda Təbriz Milli Kitabxanasında saxlanılır” [4]. Göründüyü kimi bugünkü sosial həyatımızın münasibətlər sisteminə daxil olan ədalətli yaşam tərzini hər kəs üçün bərabər imkanların yaranması istəklər, mərhəmətlik heç də müasir dövrün istək və tələblərindən və yaxud da inkişaf etmiş Avropa və Amerika cəmiyyətindən digər cəmiyyətlərə daxil olmamışdır. Hər bir cəmiyyətin öz tarixi keçmişində bu kimi nümunələr rast gəlmək olar belə ki, “Xorvatiyanın Dubrovnik şəhərində 1434 ildə kimsəsiz uşaqlar evi açılmışdır. Hökumət 1432-ci ildə “uşaqları şəhər ətrafına atmaq iyrənc və qeyri-insanidir” sözləriylə şəhərdə uşaq evi açmağa qərar verdi” [5]. Türkiyəli sosioloq Dr. Bekir Türkmen “Sosial Xidmət Tarixi” adlı əsərində qeyd edir ki, “Türklərin ilk uşaq qoruma tədbirləri və sosial xidmətlər hələ Səlcuqlu dövlətinin yaranışından əvvəl var idi və onları aşağıdakı kimi sıralayır.

- Eramızdan əvvəl 1280-ci ildə Etiler uşaqların qorunmasına həsr olunmuş ilk vəqf qurdu.
- İkinci vəqf M. ö. XII əsr boyunca uyğurlar tərəfindən qurulmuşdur.
- M. Ö. VIII əsrdə Mesopotamiyada Şumer dövləti qorunmasına ehtiyacı olan uşaqlar üçün müvafiq tədbirlər gördü.

Səlcuqluların dövründə isə bir çox vəqflər yaradıldı. Bu xeyriyyə təşkilatlarının gəlirləri ilə yeməxanalar, sağlamlıq yataqxanaları, kimsəsiz uşaq evləri yaradıldı və fəaliyyət göstərdi” [6].

Hər bir xalqın öz milli adət-ənəni vardır Azərbaycan türklərində qədim dövrdən hətta günümüzdə gəlib çıxan bir çox yaşam tərzini vardır ki, bir-birinə doğma, qan-qohumluğu ilə bağlı olan adamlar çətin günlərdə, ağır vəziyyətdə, xəstəlik və digər fəlakətlərdə bir-birinə qayğı hissi ilə əhatə olunmuşlar. “Azərbaycan türklərinin tərbiyə sistemi, əxlaqi ideyaları, qədim türklərin ilə üst-üstə düşür və ümumtürk tərbiyə sisteminin mühüm bir hissəsini təşkil edirdi” [7].

Bu gün də ortaq mədəniyyətin, adət-ənənin daşıyıcıları olaraq ortaq tarixin xüsusiyyətlərinə dayanaraq “Devlet Baba” anlayışını ortaq ifadə kimi istifadə edirik. Həmrəylik, iş və peşə etikasını və sosial xidmətlər kimi məsələlərin aydınlaşdırılması görə türk tarixində "Ahilik" və "Lonca" adlandırılan təşkilatlarından qısaca bəhs edərək qeyd etmək olar ki, Lonca - eyni ərazidə yaşayan tacir və sənətkarların peşə-sənət yönümlü qurduqları təşkilatlar idi. Ahilik- isə “pir”, “ağsaqqal” adlandırdığımız şəxslərin ətrafında məslək-əqidə uğrunda birləşən “mürid”lərin birliyini ifadə edirdi. Osmanlı dövründə sosial xidmət və sosial xidmət müəssisələri haqqında danışarkən çoxsaylı vəqflərin adını çəkmək olar ki, onlar Səlcuqlu dövründə yaranmış vəqflərin davamını özündə əks etdirirdi. Onlardan “Fatih İmaret-i Vakfı, Sıbyan Mektebləri, Dârüşşafaka, Dârülaceze, Dârülhayr-i Âl, Dârül-eytamlar və adını çəkmədiyimiz bir çoxlarının gəlirləriylə ehtiyacı olan uşaqlara yeməklər paylanılır, məktəb, kitabxana, sibyan məktəbləri açılır və burada kimsəsiz, himayəyə möhtac olan uşaqların yemək-icmək, geyim və məktəb ehtiyaclarına cavab verilirdi. “Vəqfiyyətlərin sırasında Sibyan məktəblərində sosial yardıma xüsusi diqqət yetirildiyi qeyd olunur. "Darut-talim" adlandırdığı Fatih Sultan Mehmet kompleksində inşa edilmiş və oğlu II Bəyazidin adını daşıyan, eyni şəkildə, Bayezidin kompleksində inşa etdiyi və "Müəllimxane" adlandırdığı məktəblərə, onun tapşırığıyla ancaq yetim uşaqların və tapılmadığı təqdirdə aztəminatlı uşaqları qəbul edilməsi şəst qoyulmuş və bu məktəblərin şagirdlərinə gündəlik müavinət ayrılmışdır. II. Bayezidin və Kanunî'nin İstanbulda tikdirdiyi məktəblərdə Yavuzun anası tərəfindən Trabzonda açdığı “Hatuniyə” məktəbi kimi bəziləri də bu sayılanlardan başqa

gündə iki dəfə yemək verildiyi qeyd olunur” [8].

Bu kimi vəqflər türk xalqlarının yaşadığı ərazilərdə davamlı olaraq var olmuş onlardan biri də Bakının mərkəzində yerləşən, dini mərasimlərinin yerinə yetirildiyi, eləcə də insanların son mənzilə yola salındığı bir məkan kimi fəaliyyət göstərən “Təzə Pir” məscidi vaxtiylə böyük xeyriyyəçi Nəbat xanım Xocabəy qızı Aşurbəyova tərəfindən, özündən öncə alimliliyi, xeyrxahlığı ilə böyük şöhrət qazanmış, vəqfi ziyarətə, pir yerinə çevrilmiş, Əbu Səid Abdal Bakuyinin şərəfinə 1905-1914 illərdə yenidən tikdirilmişdir. Aparılan təhlillərdən görüldüyü kimi tarixin müxtəlif dövrlərində əhalinin yaşam tərzinə uyğun olaraq hər bir cəmiyyətin özünəməxsus sosial müdafiə forma və modelləri mövcud olmuşdur. Cəmiyyətlər inkişaf etdikcə xüsusilə əhalinin six yaşadığı əyalətlərdə və şəhərləşmə prosesinin sürətlənməsi nəticəsində, eləcə də müharibələr xüsusilə I Dünya müharibəsindən başlayaraq və daha sonrakı müharibələr kimsəsiz qalan uşaqların, ahılların sosial müdafiəsi ilə bağlı vəziyyəti dəyişərək daha fərqli yanaşmanı ortaya qoydu. Belə ki, artıq qağıya ehtiyacı olan insanların sosial müdafiəsinə yönəlik xeyriyyə cəmiyyətləri yaranmağa başladı və bu cəmiyyətlər əhalinin sosial problemləri ilə əlaqədar fəaliyyətlərə başladılar.

“XIX əsrin sonunadək 373 min Azərbaycan türkünün yaşadığı İrəvan quberniyasında müsəlman ziyalıların xeyriyyə işləri diqqəti cəlb edirdi. İrəvanda yaradılmış “Müqəddəs Ripsimi” qadın cəmiyyəti müxtəlif xeyriyyə işlərinə təsir göstərirdi. Cəmiyyət hələ 1850-ci ildə İrəvanda qızlar məktəbi açmışdır” [9]. 1911-ci ilin 6 avqust tarixli “Kaspi” qəzeti yazırdı ki, Qafqaz Müsəlman Qadınlar Cəmiyyəti öz əsas məqsədiylə yanaşımkan daxilində ona müraciət edən hər kəsə- dinindən, dilindən, milliyyətindən asılı olmayaraq hamıya maddi yardım edir, hüquqi məsələlərinə aid məsləhətlər verir, onların ehtiyaclarına dair dövlət idarələri qarşısında məsələlər qaldırırdı.

İslam mədəniyyətində sosial xidmət

İslam mədəniyyətinin “dörd dirək” ideyası orta əsrlərdə Avropa universitetlərinin qapısı üzərinə yazılıb vurulmuşdu: “Dünya dörd dirək üzərində durur; alimlərin hikməti, böyüklərin ədaləti, dindarların ibadəti və qəhramanların şücayyəti” və mübaligəsiz demək olar ki, IX-XIV əsrlərdə islam dünyası bəşər sivilizasiyasının zirvəsini təşkil edirdi. Ən böyük mədrəsələr (universitetlər), rəsədxanalar, xəstəxanalar, əczaxanalar və kitabxanalar məhz müsəlman Şərqiində yerləşir və ən güclü alimlər burada çalışırdılar” [10]. Aydın ki, bu cür inkişaf edən cəmiyyətlərdə insanların qarşılıqlı münasibət sistemində, onların sosial problemlərinə yönəlik xidmət sahələri də öz dövrünün mahiyyət formasına görə inkişaf etmişdir. İslam mədəniyyətinə xas olan yardımlaşma, paylaşma anlayışlarını özünə birləşdirən “xüms”, “fitə”, “zəkat” vermə müasir dövrün sosial yardım anlayışının ilkin elementləri, ünsürləri kimi qəbul edilə bilər. İslamda şəriət qanunları hər bir imkanlı müsəlmanın yoxsul müsəlmana xüms, zəkat, fitrə kimi yardım öhdəliyini müəyyənləşdirmişdir. Azərbaycan türkləri də ümumtürk-müsəlman qanunlarına uyğun islamı qəbul etdiyi dövrdən bu günə kimi qəbul edilmiş qanunları, xeyriyyəçiliyi, nəsil-dən-nəsilə ötürmüşdür.

Azərbaycan türklərinin Çar Rusiyası dönmində öz xalqının ictimai-sosial həyatına can yandıran imkanlı şəxsləri, ziyalıları və tacirləri vardır. Onlardan xeyriyyəçilik tarixinə adını qızıl hərflərlə yazan məşhur məsenat şəxsiyyətlərimizdən H.H.Dadaşov, H.Z.Tağıyev, A.M.Nağıyev, M.Muxtarov, İ.Hacinski, Ş.Əsədullayev, İ.Aşurbəyovlar və digərləri olmuşdur ki, bu gün də onların davamçıları xalqımızın zəngin milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənəsini yaşadırlar. “Hacı Hacıağa Dadaşov 1870-ci ildə Dumada olduqca təsirli çıxışı ilə Bakıda kimsəsiz və sahibsiz qocalar üçün “Ahıllar Evinin” tikilməsi üçün icazə istəyir. Hacı bu çıxışında “məmləkətin imkanlı şəxsləri razı olmamalıdır ki, onun qoca, kimsəsiz ahıl adamları küçələrdə qalsın. Mən bütün xərcləri öz üzərimə götürərək qocalar evinin açılmasını təklif edirəm”. O, özünün 10 hektardan çox torpaq sahəsində yerləşən mülkünü “ahıllar evi” kimi

kimsəsizlərin ixtiyarına verir. Daha sonra isə orada iki mərtəbəli qocalar üçün pansionat tikdirir və bütün xərclərini öz üzərinə götürür” [11]. Yuxarıda qeyd olunanlar onu göstərir ki, müasir dövrün sosial xidmət forması mənbəyini məhz öz tarixi keçmişindən götürmüş, dövrün tələb və təklifinə uyğun olaraq, beynəlxalq səviyyəli sosial xidmət modeli kimi cəmiyyətin resurslarından istifadə etmək imkanından məhrum olan şəxslərə şamil edilməkdədir.

Sosial xidmətlər milli bir sosial hadisə olaraq bizdə çox qədim vaxtlardan bəri var olduğu halda bu xidmətlərin 1850-70-ci illərində əvvəlcə Avropada, daha sonra isə Amerika cəmiyyətlərində yaranaraq müasir dövrün hümanist prinsipləri kimi digər cəmiyyətlər də ötürüldüyü qeyd olurdu. Halbuki, hər bir cəmiyyətin yarandığı, formalaşdığı və keçdiyi inkişaf yollarında sosial münasibət formaları olmuşdur, vardır və olacaqdır.

İudaizim və Xristian sivilizasiyasına aid cəmiyyətlərdə qarşılıqlı yardımı bir insanlıq əməli və iman ünsürü olaraq qəbul olunmuşdur. Xristianlığın qaydalarına görə başqalarını düşünmə kasib, fəqir-füqarəyə geyəcək, yeyəcək və yatmağa yer vermək fərdlərdən daha çox monastrların üzərinə düşmüşdür. Bəşəriyyətin ictimai-iqtisadi forması dəyişdikcə insanların yaşam tərzindəki yaranan çətinliklər artmış, hər bir cəmiyyəti sahibləri tərəfindən onların idarə olunmasına dair müəyyən qanunlar yaratmaq məcburiyyətində qalmışlar. Avropada feodal quruluşun dağılmasıyla, həm də monastrların üzərinə düşən məsuliyyətin azaldılması, çoxsaylı yoxsulların küçələrə düşməsinə səbəb oldu. İngiltərədə çox geniş yayılmış yoxsulluq və dilənçiliyin qarşısının alınması məqsədiylə, dilənçilik və dilənçilik təşviq edilməməsi üçün dilənən şəxsə sədəqə, pul verən adam verdiyi sədəqənin on bərabəri miqdarında cərimə ediləcəyi, qanuna riayət etməyənlərin isə cəzalandırılması haqqında qanun qəbul edildi. Bu qanunla yanaşı, yoxsulların qorunması üçün imkanlı və iş adamlarından, sənətkarlardan vergi yığılmasını nəzərdə tutan qanunlar da qəbul edilmişdir. 1572-ci ildə İngiltərədə ilk dəfə yoxsulları və dilənçiləri məcburi əməyə cəlb etmək üçün əyalət məhkəmələrinə “İslah Evi” açmaq üçün səlahiyyətlər verilmişdir. Göründüyü kimi hər bir cəmiyyətin inkişaf yoluna uyğun şəkildə onun idarəediciləri tərəfindən özünəməxsus formada müxtəlif idarəetmə nümunələri mövcud olmuşdur.

Müasir Avropa Sosial Xartiyasının mənbə götürdüyü İngilis kraliçası I Elizabetin yoxsullar üçün 1601 ildə qəbul etdiyi “Elizabet Yoxsullar Qanunu” qəbul olunduğu vaxtdan 350 il sonraya kimi tətbiq olunmuşdur. “Yoxsulluğun cəzalandırılması qanun sisteminin XVII əsrin əvvəllərində ilk moderin rifah sistemi olaraq qəbul olunmuş Elizabeth yoxsullar qanunu ilə sonlanmışdır. “Elizabet Yoxsullar Qanunu” sosial əsaslı olub, mənzil, yerləşdirmə və ailə məsuliyyəti məsələlərini əsas prinsip olaraq qəbul etmişdir” [12]. “Avropada XIX əsrin ikinci yarısından işsizlərə, yoxsullara xəstələrə, əqli və fiziki çatışmazlığı olanlara yardım etmək məqsədiylə böyük şəhərlərdə çox sayda xüsusi inanc qurumları yarandı. İngiltərədə yaranan “Xeyriyyə Cəmiyyəti” təşkilatı Amerika şəhər cəmiyyətinin diqqətini çəkməklə 1877-ci ildən başlayaraq geniş Bufallo və Nyu-Yorkda yayılmağa başladı” [13]. Sosial xidmət sadəcə himayəyə mohtac olan fərd, qrup və ailələrə göstərilən xidmət olmayıb, əhalinin artan rifahının qorunması üçün də bir vasitədir. Bu baxımdan müasir sosial xidmətin tarixi köklərə dayanan hərəkət və əməldən elm sahəsinə çevrilərək müəyyən olunmuş ideyalar, nəsihətlər və proqramlar əsasında yarandığını da qeyd etməliyəm. Amerikada ilk sosial tədris proqramı 1917-ci ildə Meri Riçmond (Mary Richamond) tərəfindən “Sosial Dioqnoz” kitabı nəşr edilmişdir. Məlum olduğu kimi sosial xidmət nəzəriyyələri demək olarki, hamısı praktik hadisələrin və fəaliyyətlərin nəticəsində yaranmışdır. Dünya şöhrətli alim, astronom, filosof, həkim Nəsirəddin Tusinin “Əxlaqi-Nasir” əsəri yazıldığı dövrdən bu günə qədər insan, ailə, cəmiyyət, ictimai münasibətlər, təlim-tərbiyə, əmək, əxlaq, ədalət və.s məsələlərlə bağlı etik və fəlsəfi fikirləri ilə əslində müasir dövrün sosial problemlərinin həlli izahını vermişdir. İnsanların sosial problemlərinin həll olunması və sosial risklərin minimuma endirilə bilməsi üçün cəmiyyəti tam əhatə edən sosial xidmət proqramlarına keçmişdə də ehtiyac vardı, bu gün

də var və gələcəkdə də olacaqdır. Bəşəriyyətin qorunması, saxlanması, inkişafı və cəmiyyətin sağlam gələcəyi üçün dövlətlər çətin, lakin şərəfli bir tarixi məsuliyyəti yerinə gətirmişlər.

Nəticə

Azərbaycan xalqınının tarixi soy-kökünə dayanan türk dövlətçilik ənənələri, hümanist bəşəri düşüncələri, milli-mənəvi dəyərləri, xeyriyyəçilik xüsusiyyətləri və bu günümüzdə qədər davam edən xeyrxahlıq, qonaqpərvərlik, yaşlılara hörmət, kiçiklərə qayğı kimi saysız-hesabsız nümunələrimiz vardır. Bu sadalananlar ta qədim dövrdən bu günə kimi hər dövrün öz ictimai-mədəni həyat tərzindən asılı olaraq müxtəlif formada özünü göstərmiş və hər bir xalqın ideoloji görüşlərinə uyğun şəkildə özünü ifadə etmişdir. Müasir sosial xidmət sahəsinə daxil olan müxtəlif sayda sosial xidmət modellərinin yaranması tarixi nə Avropadan, nə də Amerikadan formalaşmış Azərbaycana gəlməmişdir. Bu xidmət sahəsi hər bir cəmiyyətin tarixi kökünə bağlı olub şəhərləşmə (urbanizasiya), sənayeləşmə, intellektual cəmiyyət, mödərin, post-mödərin cəmiyyət və global gerçəkliyin doğurduğu və digər inkişafə paralel olaraq ehtiyacların artması ilə, hər bir dövrün tələb və təklif müxtəlifliyindən doğan və sosial xidmətlərin önəminin artmasını qarşıya qoyan faktorlarla bağlıdır. Azərbaycan cəmiyyətində sosial xidmətin əsasında duran ədalət, əmək, əxlaq və rəhimli olmaq kimi məsələlər bizim xalqın mədəniyyətində, düşüncəsində və əməlində tarixən olan bir sosial hadisədir. Xüsusilə, himayəyə möhtac olan istər uşaq, istərsə də yaşlı-ahıl şəxslər tarixən ailələri və ya əqrabaları tərəfindən qorunmuşdur.

Azərbaycan türkləri ümumtürk-müsəlman qanunlarına uyğun islamı qəbul etdiyi dövrdən bu günə kimi qəbul edilmiş qanunları, xeyriyyəçiliyi, nəsil-dən-nəsilə ötürmüşdür. İslam mədəniyyətinə xas olan yardımlaşma, paylaşma anlayışlarını özündə birləşdirən “xüms”, “fitə”, “zəkat” vermə müasir dövrün sosial yardım anlayışının ilkin elementləri, ünüsürləri kimi qəbul edilə bilər. İslamda şəriət qanunları hər bir imkanlı müsəlmanın yoxsul müsəlmana xüms, zəkat, fitrə kimi yardım öhdəliyini müəyyənləşdirmişdir.

Sosial sistemin bir parçası olan insan, müsbət keyfiyyətləri ilə necə iftixar edərsə, bizim də bir millət və dövlət olaraq sosial xidmətlə bağlı tarixi keçmişimizə baxmağımıza bir ehtiyac vardır. Sosial xidmət sahəsiylə bağlı qərbin inkişaf tarixini öyrənmək nə qədər yaşlı örnək olsa belə, sosial sahəyə tətbiqləri baxımından özkeçmişimizin də öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılmasında o qədər fayda vardır.

Ədəbiyyat

1. <https://clb.az/dosyalar/3173.pdf>
2. <https://clb.az/dosyalar/3174.pdf>
3. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası (10 cildə). Bakı, Azərbaycan SSR Dövlət nəşriyyatı. 1976-1987
4. <https://ashokohyan.blogspot.com/1394/08/16/post-170/>
5. <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/kimsesiz-usaqlarin-penah-yeri-1644093242/252195>
6. B.Türken. Sosial Hizmet Tarihi. səh 2,3. 2015.İzmir-Türkiye. Səh.185
7. Fərrux Rüstəmov. Pədoqoqika tarixi. səh 55.Bakı 2006. Səh. 548
8. Faik Rəşit UNAT. Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış. Ankara, 1964
9. Sabir Gəncəli. Hər sətirdə bir tarix. Bakı, “Şur”, və “Cik-Cik”, 1994. Səh.430
10. Misir Mərdənov. Azərbaycan təhsil tarixi. Səh 19. Təhsil nəşriyyatı, 2011. Bakı 1ci cild. Səh.295.
11. E.S.İsmayılova. Fərdlər, quruplar və ailələrlə sosial iş. Dərs vəsaiti. “Fyüzat” Nəşriyyatı. Bakı.2022.səh 246
12. Salem Press Encyclopedia, January, 2014. 2p.
13. Charles Zastow. Sosial Hizmete Giriş. Nika Yayınevi. 5 Basın. Ankara.2015

Eliza Ismayilova

A BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORY OF SOCIAL SERVICES IN AZERBAIJAN: COMPARATIVE ANALYSIS IN THE SOCIAL CONTEXT

Summary

Azerbaijani society has innumerable examples of Turkic statesmanship, humanistic thinking and national-spiritual values, as well as philanthropic characteristics, kindness, hospitality, respect for the elderly and care for children. These characteristics are rooted in the nation's historical background. They have manifested themselves in different forms, depending on each period's social and cultural lifestyle, and have been expressed in accordance with each period's ideological views. The genesis of various social service models within the domain of modern social service did not originate in Europe or America; rather, it is deeply rooted in the historical development of each society. The advent of this service sector is intricately linked to the processes of urbanisation, industrialisation, the evolution of intellectual society, the emergence of modern and postmodern society, and global realities. The increasing complexity of needs, driven by the diversity of demand and supply in each period, has led to the emergence of new and innovative social services. These factors contribute to the enhancement of its importance. The notion of justice, labour, morality, and compassion, which serve as the bedrock for social welfare in Azerbaijani society, are historical social phenomena deeply embedded in the culture, thought, and practice of our people. It is important to note that throughout history, the responsibility for safeguarding the vulnerable has primarily fallen upon family and kinship networks.

Azerbaijani turks have adhered to the established legal principles and philanthropic traditions of their Turkic-Muslim heritage, perpetuating them from one generation to the next. Concepts such as "fitrah", "zakat" and "khums", which are inherently linked to Islamic culture and are characterised by concepts of sharing and caring for others, are widely considered as the initial elements and elements of the concept of social assistance in the modern era. In Islam, the obligation of every able-bodied Muslim to provide financial support to the needy Muslim is outlined in specific Sharia laws, namely the "khums", "zakat" and "fitrah". As a person who is a part of the social system takes pride in his positive qualities, we as a nation and a state need to look at our historical past regarding social service. Even if it is an old example to study the history of the development of the West in the field of social services, it is so useful to study our own past in terms of its application to the social field and reach future generations.

In the context of the social system, an individual's sense of personal accomplishment is inextricably linked to his or her positive qualities. At the national and state levels, a critical examination of our historical trajectory in the realm of social service is imperative. While studying the history of the West's development in the domain of social services may be considered an established subject, it is crucial to undertake a thorough investigation into our own history with a focus on its practical implementation in the social sector. This examination offers invaluable insights that can be utilised to guide future generations.

Keywords: charity, waqf, endowment, ethics, morality, justice, national value

Элиза Исмайылова

КРАТКИЙ ОБЗОР ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В СОЦИАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

Резюме

Азербайджанский народ с древних времен придерживается традиций тюркской государственности, гуманистических и общечеловеческих ценностей, национально-нравственных устоев, а также традиций благотворительности. Присущие нашему народу доброжелательность, гостеприимство, уважение к старшим, забота о младших и многие

другие качества передавались из поколения в поколение. Эти ценности на протяжении всей истории выражались в различных формах в зависимости от общественно-культурных условий каждого периода и соответствовали идеологическим взглядам народа.

Различные модели социальных услуг, входящие в современную сферу социальной помощи, не были заимствованы у Европы или Америки, а возникли в соответствии с историческими корнями каждого общества. Их развитие обусловлено процессами урбанизации, индустриализации, формированием интеллектуального общества, а также модернизацией, постмодернизацией и глобализацией, которые приводят к изменению потребностей общества. Рост значимости социальных услуг связан с многообразием требований каждого исторического периода.

В азербайджанском обществе основополагающими принципами социальной помощи всегда были справедливость, труд, нравственность и милосердие. Забота о нуждающихся – будь то дети или пожилые люди – всегда была неотъемлемой частью нашей культуры, и традиционно ответственность за это брали на себя семьи и близкие родственники.

С принятием ислама азербайджанские турки сохранили и передали из поколения в поколение традиции благотворительности, соответствующие общетюркским и мусульманским законам. Присущие исламской культуре принципы взаимопомощи и разделения благ, такие как «хумс», «фитр», «закят», можно рассматривать как элементы современной системы социальной поддержки. Шариатские законы обязывают состоятельных мусульман оказывать материальную помощь нуждающимся в виде заката, хумса и фитра.

Человек, как часть социальной системы, гордится своими положительными качествами, и, будучи нацией и государством, мы также должны осознавать важность изучения нашей исторической практики в сфере социальной помощи. Безусловно, изучение опыта Запада в развитии социальных услуг полезно, однако не менее важно исследовать и передавать будущим поколениям собственные традиции и опыт в этой сфере.

Ключевые слова: социальная служба, благотворительность, вакф, эндаумент, этика